

ΑΝΑΚΟΙΝΩΣΕΙΣ

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΤΣΑΤΣΟΣ*

Με τὸ ἐπιστημονικὸ αὐτὸ μνημόσυνο ἡ Ἑλληνικὴ Φιλοσοφικὴ Ἑταιρεία ἐκπλήρωσε χρέος εὐλάβειας πρὸς τὸν πρῶτο Πρόεδρό της καὶ ὕστερα ἐπίτιμο Πρόεδρό της, ἔξοχο πνευματικὸ ταγὸ τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ.

Ὁ Κωνσταντῖνος Τσάτσος εἶχε τὴ μοῖρα νὰ διανύσει ὁλόκληρο σχεδὸν τὸν εἰκοστὸ αἰῶνα, τὸν μεγαλουργὸ στὸ πεδίο τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς τεχνικῆς, τὸν σπαραγμένο ἀπὸ δύο φρικτοὺς μεγάλους πολέμους καὶ ὀργωμένο ἀπὸ τὴ δίνη τεράστιων κοινωνικῶν μεταβολῶν καὶ ἡχηρῶν πνευματικῶν ρευμάτων. Ἐζήσε τις καίριες δεκαετίες τοῦ πολυδύναμου καὶ πολύπλευρου αὐτοῦ αἰῶνα μὲ πνευματικὴ ἐγρήγορση καὶ μὲ συναισθηματικὴ δόνηση ἀλλὰ καὶ μὲ ἱστορικὴ δράση ἀποτελεσματικὴ, στὸ πεδίο ἰδιαίτερα τῆς παιδείας. Ἡ παιδευτικὴ λειτουργία του εἶχε ἀνεκτίμητη συμβολὴ γιὰ τὴν ἀνύψωση τῆς στάθμης τοῦ πνευματικοῦ βίου στὴ χώρα μας. Τὸ συγγραφικὸ ἔργο του ὑπῆρξε καὶ ὑπάρχει πνευματικὰ πολύχυμο, ἐκφραστικὰ πολύτροπο, ἱκανὸ πάντοτε νὰ προσανατολίζει εὐδία τις συνειδήσεις.

Πρώτιστα, πρέπει νὰ ἐξαίρεται ἡ ἀποφασιστικὴ συμβολὴ του, γιὰ τὴν ἀναγέννηση τῆς φιλοσοφίας τοῦ δικαίου στὴ χώρα μας, ἀπὸ τὸ 1930 ἤδη, ἔτος τῆς ὑφηγεσίας του. Ἐξ ἄλλου, ὅμως, ἡ διδασκαλία καὶ τὸ συγγραφικὸ ἔργο του ἀποτέλεσαν ἐστία πνευματικότητας μὲ ἀνταύγεια καὶ πέραν τοῦ χώρου ἀπλῶς τῶν νομικῶν σπουδῶν.

Ὡς πανεπιστημιακὸς διδάσκαλος ἦταν ὁ Κωνσταντῖνος Τσάτσος ἡ ζωντανὴ σκέψη καὶ ὁ παλλόμενος λόγος. Κατόρθωνε ὥστε οἱ ἀκροατές του νὰ εἶναι ὄχι δέκτες μόνο, ἀλλὰ καὶ συμμετοχοὶ στὸν εἰρμὸ τῶν λογισμῶν του. Στὴν ἀπὸ καθέδρας διδασκαλία, καὶ ἰδιαίτερα στὸ περίφημο

*Λόγος καταληκτῆριος τοῦ ὀργανωμένου ἀπὸ τὴν Ἑλληνικὴ Φιλοσοφικὴ Ἑταιρεία ἐπιστημονικοῦ Μνημοσύνου τοῦ Κωνσταντίνου Τσάτσου, τὴν 5 Δεκεμβρίου 1989, στὴν αἴθουσα τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας Ἀθηνῶν. Κύριοι ὁμιλητὲς ἦταν ὁ Ἰωάννης Ἀραβαντινός, ὁ Δημήτριος Ἀνδριόπουλος καὶ ὁ Λίνος Μπενάκης.

«Φροντιστήριο Τσάτσου» είχαν αξιοποιηθεῖ τὰ πνευματικά του προσόντα: ἡ φιλοσοφικὴ συγκρότηση καὶ ἡ λογοτεχνικὴ προπαίδεια, ἡ διαλεκτικὴ εὐκινησία καὶ ὁ ἐκφραστικὸς πλοῦτος, καὶ ἀκόμη ἡ εὐχέρεια νὰ ξυπνάει πνευματικὰ ἐνδιαφέροντα καὶ νὰ διανοίγει πνευματικὸς ὁρίζοντες, ἡ ἔξοχη τέχνη του γιὰ τὴν ἀσκησιμότητα καὶ τὴν ἀποδοχὴ κριτικῆς.— Ἐχὼ μετὰσχει κατὰ καιροὺς καὶ σὲ ἄλλους «κύκλους» πνευματικῶν ἀνθρώπων, καὶ στὴν Ἑλλάδα καὶ στὴ Γαλλία. Δὲν ἔζησα ὅμως ποτὲ σὲ τόσο γνήσια πνευματικὴ ἀτμόσφαιρα, ὅπως στὸ Φροντιστήριο ἐκεῖνο τῶν ἐτῶν 1931-1940. Στὸν χωρόχρονο ἐκεῖνο ἀναπνέσαμε τὸν ἀέρα τῆς φιλοσοφίας: μὲ διάλογο αὐθεντικόν, μὲ ἀντιμετώπιση ριζικὴ τῶν μεγάλων τῆς προβλημάτων. Οἱ συζητήσεις κάποτε ἦταν ὀξύτατες, μὲ βαθύψυχες ἐντάσεις καὶ ζωνρὲς ἀντιγνώμεις, χωρὶς ὅμως νὰ θραύεται ἡ ἀμοιβαία ἐμπιστοσύνη. Ἡ ἐξισορροπητικὴ ἐπέμβαση τοῦ Κωνσταντίνου Τσάτσου ἐξασφάλιζε τὴ συναγωγὴ τῶν ἀπορητικῶν ἔστω πορισμάτων, χωρὶς διαταραχὴ τῆς γαλήνης τῶν πνευμάτων, ἂν καὶ νεανικῶν.

Ἀπὸ τὸ 1946 καὶ ὕστερα, ὅπως καὶ πρὶν ἀπὸ τὸ 1930, τὸ πνεῦμα τοῦ Κωνσταντίνου Τσάτσου ἐκφράζεται προπάντων μὲ τὸν γραπτὸ λόγον του: ὡς ποίηση καὶ ὡς κριτικὴ, ὡς φιλοσοφικὴ πραγματεία καὶ ὡς κομψὸ καὶ μεστὸ δοκίμιον, ἀκόμη ὡς ἐργασία μεταφραστικὴ. Πολὺ δύσκολο εἶναι στὸν ἀναγνώστη ν' ἀποφανθεῖ γιὰ τὴ συγκριτικὴ ἀξία τῶν πολλαπλῶν αὐτῶν μορφῶν πνευματικῆς δημιουργίας τοῦ πρεσβύτερου τῆς ἐνδοξοῦς τριανδρίας, τῆς ἀνακαινιστικῆς τῆς ἐλληνικῆς φιλοσοφίας ἀπὸ τὸ 1930 καὶ ὕστερα. Καὶ μόνον ἐπιτρέπεται νὰ λεχθεῖ ὅτι συχνὰ ἡ ποίησί του εἶναι ραντισμένη ἀπὸ τὸ νάμα τῆς φιλοσοφίας, καὶ ὅτι συχνὰ ἐπίσης ἡ ποιητικὴ χάρι προσθέτει θέλγητρο στὰ δοκίμιά του. Καὶ τότε, ἡ παλαιὴ ἀντίθεση τῆς φιλοσοφίας πρὸς τὴν ποίηση φαίνεται σὰν ὑπερνηκημένη σχεδόν, ἢ μᾶλλον σὰν μεταβλημένη σὲ ἀγαστὴ μεταξὺ τους σύμπνοια, ὅπως κατ' ἐξοχὴν στὸ βιβλίον τοῦ 1974 *Διάλογοι σὲ Μοναστήρι*. Ἐκεῖ προβάλλονται ἀποσταγμένοι στοχασμοὶ εἴτε διηθημένα βιώματα ἐνὸς φιλοσοφημένου ἀνθρώπου, βυθισμένου μὲ πνευματικὴ περισυλλογὴ στὴ μύχια ὑπαρξὴ του, καὶ ἀποφασισμένου, σὰν γιὰ ἐξομολόγηση, νὰ ἐκφράσει τὴ συγκομιδὴ τῆς ἐμπειρίας τοῦ βίου του μὲ ἠθικὴ διαύγεια.

Ἡ ἑκτασὴ ὅμως τοῦ συγγραφικοῦ ἔργου του εἶναι δισηπόπτευτη. Ἡ ἐμπεριστατωμένη ἀναφορὰ στὴ σύστασί του ὑπῆρξε ἄλλης ὥρας μέλημα (17 Μαΐου 1988, στὴν Ἀκαδημία Ἀθηνῶν).

Τώρα, ἐξ ἄλλου, ἐπιβάλλεται νὰ μὴν ἀποσιωπήσω τὴ μοναδική του σεμνότητα. Ὁ προικισμένος αὐτὸς ἄνθρωπος, ἂν καὶ ἀπὸ τὰ νεανικὰ χρόνια του εἶχε δρέψει ἀριστεῖες καὶ πρωτεῖα, καὶ εἶχε στὴν ὥριμη ἡλικία του ἐνὼρὶς ἀποκτήσει πανελλήνιον κύρος καὶ γόητρο, δὲν παρασύρθηκε ὅμως ποτὲ σὲ προπέτεια καὶ σὲ μεγαλαυχία, παρὰ τὴν ἐπίγνωσί του

ΑΝΑΚΟΙΝΩΣΕΙΣ

ἀρχῆθεν, ὅτι ἀνήκει στὴν ὁμοταξία τῶν ἐκλεκτῶν ἀνθρώπων τοῦ πνεύματος.

Αὐτὸς ὑπῆρξε ὁ Κωνσταντῖνος Τσάτσος: φιλοσοφημένος ποιητής, αἰσθαντικὸς φιλόσοφος, ταλαντοῦχος διδάσκαλος, βαθυστόχαστος συγγραφέας, εὐσυνείδητος πολιτικός, ἄνθρωπος μὲ ὑπαρξιακὴ ἀγωνία συχνά, μὲ προσήλωση ὅμως στὸ καθῆκον πάντοτε, διάκονος τοῦ πνεύματος μὲ αὐθορμησία καὶ πειθαρχία. Ἡ 8ῃ Ὀκτωβρίου 1987, τελευταία ἡμέρα τῆς ζωῆς του, δὲν εἶναι καὶ τελευταία ἡμέρα τῆς πνευματικῆς ἀκτινοβολίας του.

Κ. ΔΕΣΠΟΤΟΠΟΥΛΟΣ
(Μέλος τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν)

